

Leven met en zonder Héloïse

*Inleiding tot
leven en werk van
Pierre Abélard*

Ted Bagchus/Rien Jonkers

KLEMENT

**Leven met en
zonder Héloïse**
Inleiding tot het
leven en werk van
Pierre Abélard

Ted Bagchus / Rien Jonkers

© 2017 Uitgeverij Klement, Utrecht
Alle rechten voorbehouden.

www.uitgeverijklement.nl

Ontwerp omslag: Geert de Koning
Illustratie omslag: Héloïse, gravure uit de late 18e eeuw,
privécollectie. © Foto: Heritage Images
Opmaak binnenwerk: Karel Oosting

ISBN 978 90 8687 199 5
NUR 731

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Inhoud

Voorwoord — 7

- i. Tijdsbeeld — 11
- ii. Abélard: de briefschrijver — 21
- iii. Abélard: de theoloog — 63
- iv. Abélard: de ethicus — 81
- v. Abélard: de liefhebbende vader? — 103
- vi. Abélard: de componist — 123

Bronvermelding — 144

Literatuur — 145

Voorwoord

Abélard en Héloïse: hun namen worden bijna altijd in één adem genoemd. Zij vormen een liefdespaar zoals Hector en Andromache, Troïlus en Cressida, Romeo en Julia, Tristan en Isolde. Voor wie de tragische liefdesgeschiedenis van Pierre Abélard (1079-1142) en zijn Héloïse niet kent, volgt deze hier in grote lijnen.

Rond 1117 verblijft de jonge Héloïse (zij is dan begin twintig) in het huis van haar oom, de kanunnik Fulbert. Fulbert heeft aan de dan al beroemde Abélard gevraagd om zijn getalenteerde nicht te komen onderrichten. Abélard zal later in een van zijn brieven verklaren dat er van dat onderricht weinig of niets terecht kwam. Hun onstuimige, wederzijdse liefde had tot gevolg dat Héloïse in verwachting raakte. De periode van de zwangerschap brengt zij door bij een zuster van Abélard in Le Pallet. Hun zoon Astralabe is geboren rond 1118. Aanvankelijk wil Héloïse van een huwelijk niets weten. Van haar argumenten kan de lezer kennisnemen, want een fragment van de brief waarin Abélard haar bezwaren opsomt, is opgenomen in dit boek. Uiteindelijk lijken alle partijen het eens te worden en trouwen ze toch. Deze huwelijksvoltrekking vindt echter in het geheim en 's nachts plaats.

Dan krijgt Fulbert spijt en bij wijze van wraakneming geeft hij aan twee mannen opdracht om Abélard te castreren. De wanhopige Abélard neemt op dat moment een radicaal besluit. Hij stuurt zijn geliefde Héloïse naar een klooster in Argenteuil en vrijwel onmiddellijk daarna gaat hijzelf ook het klooster in. In zijn geval is dat het klooster in Saint-Denis. Zij blijven echter contact houden.

Dat blijkt uit hun correspondentie waarover we nog steeds beschikken. Hoe vaak zij elkaar daarna nog in levenden lijve hebben ontmoet, is niet bekend. Mogelijk is dat beperkt geweest tot die ene keer, toen Héloïse en haar nonnen de beschikking kregen over het klooster Le Paraclet, gelegen tussen Troyes en Nogent. Jaren daarvoor had Abélard in die streek een stuk woeste grond gekregen en er een klooster gebouwd.

Dit verhaal is bij veel mensen wel bekend, maar het is heel jammer dat het daarbij blijft. Abélard was een van de meest geleerde mensen van zijn tijd. Bij monde van Pierre le Vénérable, abt van het klooster van de Benedictijnen in Cluny, werd hij 'onze Aristoteles' genoemd.

Wij zijn al jaren gefascineerd door deze boeiende figuur. In *Gezprek tussen een filosoof, een jood en een christen*, de eerste Nederlandse vertaling van *Dialogus inter Philosophum, Iudaeum et Christianum*, spraken we de hoop uit dat dit werk zou bijdragen tot een grotere waardering voor de filosoof Abélard. We schreven ook in het voorwoord:

Wij hopen dat men door middel van deze Nederlandse vertaling van de Dialogus een andere Abélard zal leren kennen: iemand die buitengewoon erudiet was, zeer vertrouwd was met zowel de werken van de grote klassieke auteurs als Aristoteles en Cicero als die van de grote kerkvaders. En ten slotte zal men ervaren hoe actueel de vraagstukken zijn die hij aan de orde stelt. Dat geldt in het bijzonder voor alles wat hij schrijft op het gebied van de ethica.

Onze fascinatie is nog altijd onverminderd groot. Daarom rijpte gaandeweg het plan om een bloemlezing uit zijn werk samen te stellen. Wij hadden daarbij een tweeledig uitgangspunt.

In de eerste plaats wilden wij het oeuvre van Abélard zo toegankelijk mogelijk maken. Abélard schreef in het (middeleeuws) Latijn en het is weinigen gegeven om hem te lezen in de oorspronkelijke taal. Bij lange verhandelingen moesten we ons vaak beperken tot relevante fragmenten, die de kern van zijn betoog bevatten. Daarnaast hebben wij, waar dat nodig of wenselijk was, de tekst van Abélard voorzien van een inleiding.

In de tweede plaats wilden wij graag aantonen hoe veelzijdig zijn oeuvre is. De titels van de hoofdstukken duiden al daarop. Zo kan de lezer kennismaken met Abélard als briefschrijver, maar ook constateren dat dezelfde man zijn ideeën op het terrein van de theologie en de ethica op vaak originele wijze weergeeft. In de traditie van de wijsheidsliteratuur schreef hij zijn *Carmen ad Astralabium*. Ten slotte stelden wij ook tot onze verrassing vast dat hij tevens succesvol was als componist. Hij schreef onder meer een zestal zogenaamde *planctus*, die ook in deze bloemlezing zijn opgenomen.

Ted Bagchus
Rien Jonkers

I.

Tijdsbeeld

Pierre Abélard (Petrus Abelardus) leefde van 1079 tot 1142, in de periode die wij traditioneel de *Middeleeuwen* noemen. In de vorige eeuw is het wel duidelijk geworden dat op deze denigrerende benaming het nodige af te dingen valt. Grofweg wordt daarmee de tijd van 500 tot 1500 aangeduid. Als afbakening worden traditioneel de jaren 476 (einde van het West-Romeinse Rijk) en 1453 (val van Constantinopel) gekozen; soms ook wel 1492 (ontdekking van Amerika). Na dit 'duistere' tijdvak zou er weer een nieuwe periode van culturele bloei komen, de Renaissance, doordat men de oude waarden van de Klassieke Oudheid weer ging ontdekken en opnieuw 'geboren' liet worden. Deze culturele opbloei ging gepaard met een herstel van de materiële welvaart.

Maar een dergelijke bloei, zowel materieel als cultureel, valt ook in de Middeleeuwen twee keer waar te nemen. Enigszins verwarrend worden ook die perioden met *Renaissance* aangeduid. Om ze te onderscheiden van de 'traditionele' Renaissance wordt er altijd een kenmerk aan toegevoegd. De eerste periode van bloei, te danken aan het werk van Karel de Grote (768-814), is de *Karolingische Renaissance*. De tweede bloeiperiode wordt aangeduid als de *Renaissance van de Twaalfde Eeuw*. Petrus Abelardus liet van zich horen in het begin van deze eeuw. Zijn werk heeft er zeker toe bijgedragen dat de twaalfde eeuw deze benaming kreeg.

Tijdens de eerste Renaissance zorgde de intelligente politiek van Karel de Grote, waarin Kerk en Staat een eenheid vormden, ervoor dat vele mensen een menswaardig bestaan konden lei-

den. Door zijn bemoeienis met kunsten en wetenschappen legde hij de basis voor de tweede middeleeuwse Renaissance. Er werd in heel Europa een uniform schrift ingevoerd, de Karolingische minuskel, waardoor geschriften gemakkelijker en met minder fouten verspreid konden worden. Hoewel er nog een paar eeuwen concurrentie is geweest tussen het Karolingische en het Gotische schrift, staan de handschriften van de klassieke auteurs, die door Karels toedoen werden afgeschreven in de scriptoria en daardoor bewaard zijn gebleven, vrijwel allemaal in de Karolingische minuskel. Ook Abélard heeft zeker van dergelijke handschriften gebruikgemaakt.

Een ander aspect van de Karolingische Renaissance dat de basis zou vormen van de bloei van het geestelijke leven in de 'Tweede Renaissance' van de Middeleeuwen, was de bevordering van het onderwijs. Waarschijnlijk heeft Karel de Grote zelf in zijn jeugd niet de kans gehad om zich te ontwikkelen, zoals hij dat had gewild. Tekenend daarvoor is het bekende verhaal van zijn beperkte schrijftalent. Omdat hij niet goed kon schrijven, had men voor hem een monogram ontworpen, waarin hij alleen maar twee streepjes hoefde te zetten om zo een handtekening compleet en officieel te maken.

Om vooral de jeugd de kans te geven zich behoorlijk te ontwikkelen, werden overal scholen gesticht, waarin opnieuw het uit de Klassieke Oudheid bekende onderwijs in de *septem artes liberales* (de zeven vrije kunsten) werd ingevoerd. Deze 'vrije kunsten' heten zo, omdat ze werden beoefend door vrije mannen. Door hun afkomst vrijgesteld van werk, konden zij hun vrije tijd aan de studie besteden.

Ook in Abélards tijd vormde het onderwijs in de 'vrije kunsten' nog de basis van de educatie. De zeven kunsten waren onderverdeeld in een blok van vier (het *quadrivium*) en een blok van drie (het *trivium*). Tot het trivium behoorden de vakken die wij nu als 'geesteswetenschappen' zouden aanduiden: grammatica, dialectica (= logica) en retorica. Tot het quadrivium behoorden aritmetica (getallenleer), astronomie (sterrenkunde), musica en geometria (meetkunde).

Grammatica was het leren van talen, vooral van Latijn. Het Latijn werd in de Middeleeuwen, net zoals het Grieks en het Hebreeuws, als heilige taal beschouwd, omdat bovenaan het kruis waaraan Jezus stierf, in die talen 'Jezus de Nazarener, Koning der Joden' stond. Al het onderwijs werd in het Latijn gegeven, zodat het de leerlingen van de scholen geen enkele moeite kostte om in die taal te communiceren. Anders dan vaak wordt gedacht, werden ook de andere heilige talen bestudeerd. In Abélards werk vinden we verwijzingen naar zowel Hebreeuwse als Griekse termen. Van Héloïse wordt beweerd dat zij naast het Latijn bekwaam was in het Grieks en het Hebreeuws.

Tegen de twaalfde eeuw ontstond er opnieuw een periode van economische bloei. De streek die later Frankrijk zou gaan heten, profiteerde van de ligging op de handelsroute tussen het vele stoffen exporterende Vlaanderen en het graag importerende Italië. Langs die route verrezen daardoor verschillende steden.

Sinds de tijd van Karel de Grote was er geen scheiding tussen Kerk en Staat en hadden wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders vaak ook een belangrijke functie in de kerk, waarvan het aanzien werd vergroot door het bouwen van enorme kathedralen. Het onderwijs werd daarna niet meer alleen in dom- en kloosterscholen, maar ook in kathedraalscholen gegeven.

Pas later was er een officiële onderwijsbevoegdheid (Latijn: *licentia docendi*) vereist om te mogen doceren. In Abélards tijd was het nog zo dat iemand die de studie van de zeven vrije kunsten onder de knie had en zich door eigen studie verder had bekwaamd, als *magister* aan de slag kon. Hij mocht daarvoor ook geld vragen. Studenten die een behoorlijke kennis van het Latijn hadden, konden zich verder bekwamen bij een magister naar keuze. Sommige magistri waren populairder dan andere. Dit leidde vaak tot jaloezie met alle gevolgen van dien. Abélard heeft zich zeker niet geliefd gemaakt bij sommige van zijn collega's door ze als nietsbetekenend te betitelen, ook al toen hij nog student was.

Behalve de populariteit van de leermeesters heeft waarschijnlijk net als in onze tijd de plaats waar zij doceerden, studenten aangetrokken. Ook in de Middeleeuwen was Parijs al een trekpleis-

ter en mede daarom wilden *magistri* er graag doceren. Abélard vormde geen uitzondering op de regel.

Universiteiten zoals wij die tegenwoordig kennen, bestonden in Abélards tijd nog niet. De eerste instituten die daarop lijken, vinden we in Italië. Daar was vooral vanwege het handelsverkeer dringend behoefte aan een studie in rechtsgeldige stukken. Een soort notariaatstudie en de studie in de medicijnen, al dan niet gecombineerd met theologie, leidde tot de inrichting van een school voor hoger onderwijs waar meer vakken werden onder-richt, de *universitas*.

In het Frankrijk van Abélard had de kerk een enorme invloed op het onderwijs. Naast de *artes liberales* werd al wel de *ars medicinae* onderwezen, maar pas lang na Abélards dood ontstonden instellingen voor hoger onderwijs naar het Italiaanse model. Robert de Sorbon richtte in 1253 een theologische faculteit op in Parijs, die later werd uitgebreid met een filosofische en een kunsthistorische.

Scholastiek: universalisten en realisten

In het 'hoger onderwijs' werd in het Latijn gedoceerd, waarbij de bestudering van de filosofie centraal stond. De filosofie van die tijd was niets anders dan een wijsgerige theologie. Toch zullen we moeten wachten tot de twaalfde eeuw, voordat de term *theologie* in gebruik raakt. Abélard zal de eerste zijn die dat doet.

Omdat de bestudering van de filosofie aan kloosterscholen plaatsvond, wordt de systematiek die daarbij werd gehanteerd, *scholastiek* genoemd. Lange tijd ontwikkelden haar beoefenaars weinig originele ideeën. Ze namen de gedachten van de oude filosofen en kerkvaders zonder al te veel kritiek over, vooral die van Augustinus. Omdat Augustinus zijn inspiratie vond in het werk van Plato, werd er in de eerste eeuwen van de scholastiek nauwelijks aandacht besteed aan het gedachtegoed van Aristoteles. De ideeën van de neoplatonici ontvingen daarentegen alle belangstelling.

Als eerste zelfstandige en systematische beoefenaar van de

scholastiek kan Johannes Eriugena (810-877) worden beschouwd. Deze geleerde kwam uit Ierland, dat in zijn tijd *Scotia maior* werd genoemd, vandaar de naam waaronder hij bekender is geworden: Johannes Scotus. Hij sluit zich aan bij het gedachtegoed van Plato en de neoplatonici.

Net als Plato en de neoplatonici gebruikt hij allegorieën om zijn denkbepelden te verklaren. De wereld van de echt bestaande vormen, door Plato uitgelegd in de beroemde allegorie van de grot, kent Scotus een werkelijk en geen imaginair bestaan toe. Daardoor neemt hij een duidelijk standpunt in in een kwestie die de middeleeuwse filosofen hevig bezighield: het probleem van de *universalia* of *algemene begrippen*.

Al spoedig ontstonden er twee lijnrecht tegenover elkaar staande richtingen, het realisme en het nominalisme. De realisten bekeerden, net als Johannes Scotus, dat de algemene begrippen echt bestaan. In navolging van Plato stellen zij dat zaken als *paard, huis, boom, mens*, maar ook abstracte begrippen als *vriendschap, liefde, haat* in onze zintuiglijk waarneembare wereld met individuele verschillen voorkomen, maar dat zij allemaal een afspiegeling zijn van het éne allesomvattende begrip *paard, huis, boom, mens* en *vriendschap, liefde, haat*. Deze algemene, allesomvattende begrippen zijn volgens de realisten echt bestaande zaken (Latijn voor zaak: *res*).

Maar volgens de nominalisten zijn die algemene begrippen alleen maar woorden (*nomina*). Door het denken kan men tot de conclusie komen dat de waarneembare zaken met individuele verschillen onder één abstracte noemer kunnen worden gerangschikt. Maar dat algemene begrip is dan niet echt bestaand, het is niet meer dan een woord (*nomen*) dat het abstracte denken eraan heeft gegeven.

Abélard kreeg onderricht van zowel de nominalist Roscellinus (Roscelin de Compiègne) als van de realist Guillaume van Champeaux. Met beide leermeesters was hij het niet eens. Hij vindt de oplossing in het zogenaamde gematigde nominalisme. Volgens hem is alle werkelijkheid weliswaar individueel, maar de algemene

begrippen bezitten toch een zekere realiteit. Die realiteit bestaat echter niet in een afzonderlijke, niet met de zintuigen waar te nemen wereld, maar in de individuele zaken zelf. Alle individuele zaken van een bepaalde categorie bevatten naast een aantal bijkomende, toevallige zaken (*accidentia*) iets gemeenschappelijks, dat de zijnswijze (*essentia*) wordt genoemd.

Staatkundige toestand

In Frankrijk was de feodale maatschappij in de loop van de eeuwen sterk verzwakt. Hierdoor werd de opkomst van de steden bevorderd. Tegenover de trouw van de vazal aan de leenheer stond de grotere, individuele vrijheid. Deze individuele vrijheid kon echter niet volledig tot ontplooiing komen, omdat ze werd ingeperkt door de monarchie van de Capetingen.

Vanaf de tiende eeuw hadden de afstammelingen van de Karolingen een conflict met de afstammelingen van Robert de Sterke (Robert le Fort). In 987 kiezen de machthebbers, de bisschoppen en de seigneurs, een aanhanger van Robert de Sterke tot koning: Hugues Capet. Zijn gebied was beperkt en bestond uit de regio van Parijs, Orléans, het gebied rond Beauvais en Soissons en Bourges; bovendien een aantal abdijen en bisdommen in de streken Champagne, Vlaanderen, Touraine en Auvergne. Bijzonder was dat de monarchie vanaf die tijd erfelijk werd.

Vanaf de regering van Lodewijk de Dikke (Louis le Gros, 1108-1137), koning ten tijde van Abélards leven, wordt de macht van de koning steeds groter, waarbij de steun werd gezocht van de hoge geestelijkheid.

Het leven van Pierre Abélard

In 1079 werd het eerste kind geboren van Lucie (dochter van Daniel du Pallet, grand seigneur van Le Pallet) en ridder Berenger (Latijn: *Berengarius*). Het werd Pierre genoemd, maar is in de

geschiedenis bekend geworden onder de naam Abélard (Latijn Abelardus).

Deze naam die ons nu vertrouwd in de oren klinkt, was zeker niet alledaags. De drager ervan zegt er zelf over dat hij, voor zover hij weet, tot dan toe de enige is die zo heet. In zijn rijk gedocumenteerde werk over Abélard en Héloïse geeft C. Tazelaar (zie de literatuuropgave achterin dit boek) verschillende verklaringen voor deze vreemde naam. Volgens sommigen is deze naam samengesteld uit het Bretonse voorvoegsel *ab-* (voor)vader en de bekende naam *Al(l)ard* (latijn: *Alardus*). Volgens anderen bestaat de naam uit de samenstellende delen *habere* (hebben) of *baiare* (likken) en *lardum* (spek). Een eerste verklaring gaat uit van het samenstellende deel *habere*. De leergierige en al jong geleerde, maar nogal onbehouwen Pierre, was een niet graag geziene gast bij de colleges van vele leermeesters. Eén zou uitgeroepen hebben dat Pierre niets te zoeken had in zijn leslokaal, omdat hij toch al het spek (metafoor voor de wijsheid, waarvan hij genoot) bezat. Dan betekent 'Abelardus' niets meer of minder dan *spekbezitter*. Een andere verklaring is dat Pierre, hoewel al verzadigd door de wetenschap, toch nog meer kennis wil vergaren. Hij gedraagt zich dan als een volgevreten hond, die toch nog aan het spek wil likken (*bailare*). In dat geval betekent 'Abelardus': *speklikker*.

Na de geboorte van Pierre volgden er nog vier kinderen, drie zonen en een dochter. Hoewel Le Pallet een belangrijke garnizoensplaats was en Berengarius zich nuttig zou hebben kunnen maken als verdediger van het land van de hertog van Bretagne, legde hij weinig belangstelling aan de dag voor het wapengeweld. Hij had meer interesse voor literatuur en godsdienst en heeft deze belangstelling ongetwijfeld op zijn kinderen overgebracht. Op latere leeftijd heeft hij voor een meer vreedzaam leven gekozen en is hij, net als zijn echtgenote, kloosterling geworden.

Abélard maakte die keuze al eerder. Hij moest niet veel hebben van het militaire bedrijf en koos al snel voor een geestelijk leven vol studie. En al wilde hij dan niet te velde vechten, al snel werd hij berucht om zijn intellectuele strijd lust.

In de jaren tussen 1095 en 1100 heeft hij waarschijnlijk gestudeerd aan de school in Angers en de kathedraalschool van Tours. In Loches was hij de leerling van Roscelin de Compiègne, de verdediger van het nominalisme, die ook het probleem van de goddelijke Drie-eenheid rationeel wilde benaderen. Waarschijnlijk heeft Abélard ook gestudeerd aan de beroemde kathedraalschool van Chartres. Ten slotte belandde hij in Parijs waar hij les kreeg van de realist Guillaume van Champeaux. Aanvankelijk bewonderde Abélard zijn leermeester, maar later bespote hij hem op een manier die weinig sympathie kan wekken.

Abélard heeft nogal wat scholen bezocht, hij noemde zich wel een *peripateticus* of *rondwandelaar*. Deze term werd ook gebruikt voor de volgelingen van Aristoteles, die al wandelend in een beroemde zuilengalerij van het Lyceum in Athene zijn colleges volgden. In zijn filosofische werken blijkt Abélard een groot bewonderaar en volgeling van Aristoteles te zijn, zodat de bijnaam *peripateticus* met humor en terecht is gekozen.

Na het conflict met Guillaume van Champeaux stichtte Abélard in 1102 zijn eigen school in Melun, de residentie van de Frankische koning Philippe I, die aan dementie leed. De hoge ambtenaren van de koning waren Abélard goed gezind, waardoor hij zonder al te veel moeilijkheden zijn eigen privéschool in Melun kon gaan leiden. Toen de dementie van Philippe I het niet meer toeliet dat hij zelf regeerde, nam zijn zoon Lodewijk VI (de Dikke) zijn taken over. Dit stelde Abélard, die bevriend was met de nieuwe koning, in staat om rond 1105 nog dichterbij Parijs een eigen school te stichten in Corbeil, de stad waarmee koning Lodewijk goede banden had. Abélards onderwijs had veel succes en trok talrijke studenten aan. De Kerk bleef bij het stichten van privéscholen blijkbaar volledig op de achtergrond.

In 1105 werd Abélard ziek. Of dit kwam door zijn vele activiteiten of een andere oorzaak had, is niet duidelijk. Wel dat hij zo ziek werd, dat hij het onderwijs vaarwel moest zeggen en terug moest gaan naar zijn geboorteplaats Le Pallet. Na drie jaar was hij hersteld en keerde hij vol energie terug naar Parijs, waar hij

op de Montagne Sainte-Geneviève opnieuw een school stichtte. Onmiddellijk bezochten velen die school, hetgeen koren op de jaloeziemolen van Abélards collega's was.

In 1112-1113 volgde Abélard vanwege zijn bijzondere belangstelling de colleges exegese en theologie van Anselmus in Laon. Daarna doceerde hij zelf onder andere deze vakken aan de kapittelschool Notre Dame in Parijs (van 1114-1117). In deze periode werd hij verliefd op Héloïse; deze tragisch afgelopen geschiedenis krijgt elders in dit boek aandacht. Dat geldt ook voor de gebeurtenissen in het daaropvolgende decennium, waarin Abélard, nadat hij in 1117 monnik in Saint-Denis was geworden, zijn beroemde theologische werken schreef, een veroordeling van zijn werk kreeg tijdens het Concilie van Soissons (1121) en na de voltooiing van *Sic et non* en de *Theologia Christiana* in 1127 werd gekozen tot abt van het Bretonse Saint-Gildas-de-Rhuys. Zijn abbatiaat was geen succes; er was voortdurend ruzie met de monniken en hun superieur.

In 1122 had Abélard het klooster Le Paraclet gesticht. Abt Suger van Saint-Denis had de zusters van Argenteuil beticht van immoreel beleid, evenals hun inmiddels gehuwde priorin Héloïis. In 1129 moesten ze het klooster van Argenteuil verlaten. Abélard bood hun toen het klooster Le Paraclet aan, waar Héloïse abdis werd. Zelf vluchtte hij in 1133 weg van Saint-Gildas, waarna hij zich opnieuw vestigde op de Montagne Sainte-Geneviève. Daar was hij weliswaar van de lastige monniken af, maar een nieuw conflict liet niet lang op zich wachten: Bernardus van Clairvaux was het totaal oneens met de opvattingen van Abélard. Waarschijnlijk had Bernardus een grote rol gespeeld bij de veroordeling van Abélard tijdens de Synode van Sens in 1140, een veroordeling die bevestigd werd door paus Innocentius III. Abélard maakte daarna plannen om naar Rome te gaan, maar kwam door ziekte niet verder dan de abdij van Cluny. Daar werd hij gastvrij ontvangen door abt Petrus Venerabilis. Van Cluny ging Abélard naar de priorij van Saint-Marcel bij Chalon-sur-Saône. In 1142 overleed hij op 21 april; zijn stoffelijk overschot werd door toedoen van Petrus Venerabilis overgebracht naar het klooster Le Paraclet.

Héloïse overleed in 1164 en werd ook in Le Paraclet begraven.

In 1864, zevenhonderd jaar later, werden de stoffelijke overschotten van zowel Abélard als Héloïse overgebracht naar het beroemde kerkhof van Père-Lachaise in Parijs.

II.

Abélard: de briefschrijver

Op naam van Abélard staan ongeveer honderd brieven en brieffragmenten. De bekendste maken deel uit van de verzameling die meestal wordt aangeduid als *De liefdesbrieven van Abélard en Héloïse*. Deze bestaat uit acht door Abélard en Héloïse geschreven brieven die onderling veel samenhang vertonen.

Al langer vermoedde men dat een grotere verzameling brieven ook aan het tweetal kon worden toegeschreven. Deze staat in een handschrift dat nu in de *Bibliothèque municipale* van Troyes ligt. Dit handschrift bevat de teksten die broeder Johannes de Vepria in 1471 van een ouder handschrift afschreef.

De verzameling werd bekend onder de titel *Epistulae duorum amantium* (Brieven van twee geliefden). Tegen het einde van de vorige eeuw trokken enkele wetenschappers de conclusie dat de ruim honderd brieven en fragmenten inderdaad aan beide geliefden konden worden toegeschreven. Het laatste woord over het auteurschap is echter nog niet gezegd. (Zie daarover de in de literatuuropgave genoemde werken van Könsgen en Mews.) Als de brieven inderdaad van Abélard en Héloïse zijn, dateren ze in ieder geval uit de tijd dat Abélard en Héloïse nog van hun liefde genoten, zonder nog maar iets te vermoeden van wat hen later te wachten stond.

Een derde groep brieven is wel met zekerheid door Abélard geschreven. In de literatuurgeschiedenis staan deze bij het grote publiek weinig bekende brieven bekend als Brief 9 tot en met 14; zij vertonen onderling geen enkele samenhang.

a)

De oudste brieven van de twee geliefden

De auteurs van de 113 overgeleverde brieven en fragmenten uit de jeugd van Abélard en Héloïse respecteren de retorische tradities van de twaalfde eeuw. Johannes de Vepria schrijft niet alleen de brieven en fragmenten nauwkeurig over, maar voorziet ze ook van de aanduidingen V (*vir* = man) en M (*mulier* = vrouw), zodat wij geen nader onderzoek hoeven te doen om te weten te komen welke delen van de verzameling door de man (Abélard) en de vrouw (Héloïse) zijn geschreven.

In deze brieven vinden we veel elementen uit de klassieke liefdespoëzie terug. De schrijvers hebben zich duidelijk laten inspireren door Ovidius, de Romeinse dichter die in de Middeleeuwen beroemd was door onder andere zijn gedichten over de liefde en toentertijd één van de meest gewaardeerde auteurs was. Zo vinden we in vele brieven, die moderne liefdesstelletjes nu nog zouden kunnen inspireren, het beeld van de geliefde als een hemellichaam of van iemand die haar omgeving verlicht met haar stralende ogen.

Om een idee te krijgen van het karakter en de inhoud van deze verzameling laten we hier de vertaling volgen van drie brieven, twee geschreven door de man (Abélard) en een van de hand van de vrouw (Héloïse).

Brief no. 6

Al in de 'adressering' van deze brief spelen de genoemde poëtische elementen een rol:

Aan zijn helderste ster. Van haar stralen heb ik pas nog genoten. Moge zij blijven stralen met volmaakte schittering, zodat geen wolkje haar kan verduisteren.